

BERETI GÁBOR (1948) Miskolc

BERETI GÁBOR

Serfőző Simon: Arcunk az ég

Magyar Napló, 2019

Akár egy eljövendő és teljességet ígérő összegzés előképének is tekinthetjük a Magyar Napló Kiadó *Arcunk az ég* címen, Serfőző Simon összegyűjtött verseit közreadó gyűjteményét. A kötet egy tematikus részletekkel kiegészített, 486 oldalas, kronológiai elvű összeállítás, ami az 1959-től 2019-ig terjedő időszak munkáit foglalja magában, s amit tartalomjegyzék, a versek oldalszámmutatóval ellátott betűrendje, valamint egy kísérő tanulmány egészíti ki. S persze mivel Serfőző Simon több műfajú szerző, tudjuk, hogy e vaskos és reprezentatív küllemű kiadvány munkásságának csupán egy, igaz, a legfontosabb részét öleli fel.

Ha a köztudott biográfiai adatok ismeretében követjük a kötetmegjelenések köré szervezett és datált ciklusfejezeteket, a költői pálya részletgazdag, már-már monografikus pannójával szembesülünk. A kötet egyrészt megerősíti a Serfőző-líráról kialakult közkeletű vélekedéseket, hogy költőnk a magyar tanyavidék sorsának elhivatott poétakronikása, másrészt láttatja, hogy jóval több is ennél, s költészetét igaztalan lenne csupán a romlásra ítélt világ poétikai, szociográfiai üzeneteként olvasni.

„Tekergőző dűlőút siklik a gazban, a tájról elmenekül. / A ludak soványan térnek haza, égbe egy se repül. / Begyűkben éhség, szemükben úsznak csapzott legelők. / Valaki nyisson kaput, hazajöttek, kint állnak a ház előtt” (*Égbe egy se repül*), olvashatjuk a *Hozzátok jöttem* című, a hatvanas évek közepén megjelent első kötetéből származó átvételt. Majd felelnek rá a 2010-es években született sorok: „Konganak az üres tájak: / szálláshelyei vidékeinknek. / A félbe-szerbe hagyott tettek / mint eltört szerszámnyelek / hevernek eldobálva, / a tapasztalat, tudás elárulva. / Az erő másokon segít, / pedig mi lennénk rászorulva” (*Azt látjuk*). A két idézet egy időben távoli, ám egymással rokon élethelyzet retorikai, szociográfiai láttelepe, s bizonyosága annak is, hogy a serfőzői líra igazi, maradandó értéke a mindig friss, karakteres és témahatárokon átívelő, másokkal összetéveszthetetlen nyelvi megszólalás.

A kötetben feltároló vers-zuhatag mintegy a maga érzékletességében tárja fel, hogy költészetének ősforrása a tanya tárgyi világa, hogy a serfőzői verselés jellegzetesen földközeli indíttatású, s hogy stílusjegyeit az animizmus és a metonímia jelenségei formálják. Láthatjuk, hogy a megszemélyesítő beszédmód alkalmazása során mintegy a mű részegységeiként, de az egész képviseletében kelnek életre a szerszámok, a növények és az állatok.

Ha a világszemléleti horizont és a nyelvi univerzalizmus értelmezői terében vizsgáljuk lírája jellegzetességeit, kiderül, hogy míg a serfőzői nyelv bármilyen téma megjelenítésére alkalmas, addig az éppen aktuális verstéma a létteljesség horizontja előtt nyerheti el hitelességét. Mert míg a verselés kialakulásának első évtizedében a milióábrázolásra hivatott költészet retorikai és tematikai egylényegűsége szinte természetesnek tetszik, addig az elkövetkező évtizedek színesedő témavilágát már a recepció eltérő irányú hitelesítő gesztusai kísérik.

A korabeli recenziók tanúsága szerint a tárggyal azonosuló költői önmegjelenítés a magát munkaalapúnak beállító társadalomban a hatalom szimpátiájával találkozott. Hiszen a tanya pusztulása, a gyermekkori milió felbomlása a változások dinamikájából is magyarázható, eredeztethető, ahogy például a tanyavidék felbomlása felett érzett fájdalom s annak költői megjelenítése a korabeli kultúrpolitika szemében akár „csupán” a rész tragédiájának, de nem az egész sorsát érintő ábrázolásnak is tetszhetett. A parasztságot ért hatások egyes következményei jobb esetben a földközeli lét kötöttségeitől való eloldódásként, a milióváltás lehetőségeket kínáló megragadásaként is értelmezhető vagy átélhető volt.

A serfőzői líra mindéig ellenzéki beállítottságát megítélő impulzusok ezért láthatóan nem is az éppen aktuális kultúrpolitika irányából, mint inkább – úgy a rendszerváltozás előtt, mint azt követően – a változó esztétikai ideológiák, az éppen uralkodó kánon felől érkeznek. Hangját mind a hetvenes évek poétikatörténeti, mind

a cezúrát követő történelem-(újra)értelmezői szcéna az individualizálódással szemben zajló lírai próbálkozások sorába utalja. Verselésében folytatólagosan érzékelhető a múltba és a jövőbe vágyódás, ami az otthontalanság érzetét kelti, s költészetét ez a jelenidejűséggel való folyamatos szembenállás pozíciójába helyezi. Az elvagyódás motívumai poétikai tartalmakká válnak, ezért költészetében az „elvagyódás” stiláris szépségű retorikája óhatatlanul értelemtulajdonító beszéddé rendeződik.

„A hallgatás tud rólam, / máig nem felejtett el. / Ágát se felejtí a fa, / emeli maga fölé, fel, / ahogy engem is a csend. // Ám egyszer hallhatók lesznek / messziről neszező szavaim. / Aki vagyok: / fények zászlóvivője, / eröm a szelekből is kiérzik” (*Egyszer*), olvashatjuk a jövőbe vetett bizalom megkapó szavait.

Később párbeszédbe lép az istenes költészeti hagyománnyal, miközben azt is érzékelhetjük, hogy a szerelmi és az istenes lírája retorikájában összemosisodik. A Másik viszonylatában megnyilvánuló Én- és önmagakereső önreflexió szinte ráíródik a megidézettre. Mindazonáltal költészete megmarad a metaforikusság által létrehívott metonimikus okozati összefüggéseken alapuló logikánál, versei nem válnak szerepverseké.

A szülők elvesztésének élménye, a személyesség új minőségébe emeli költészetét. Ugyanakkor a változásokat a személyesség (a bölcsesség) létközegéből felmérő pillantása rezignáltan állapítja meg, hogy a szegények életét érintően a társadalom demokratikus rendje alig különbözik a diktatórikus berendezkedésűtől. Keserűen állapítja meg, hogy a világnak nem kell a feltáró, a küldetéses költői szó.

A kötetben számos, másoknak ajánlott monológverset találunk. Költészete a Hetek költői körében talál otthonra. Már túl élete delén érkezik meg a misztikus-mágikus népi líra világához. Legfőképpen Sinka István munkássága érinti meg. Számos verset szentel a magyarság sorskérdéseinek. Tematikája az öregedés létélményével gazdagodik.

Megemlítem még, hogy verselésében a „vidéki” látószög olykor olyan megtévesztő ellentétpárokat keletkeztet, amelyek alapvetően indokol(hat)atlan szemlélet és értékrend poétikai kiterjesztései. Ilyen például a kétkezi és a szellemi munka szembeállítása. „a földművelő ember eszközeit [...] én nem a lakások szobasarkaikból ismerem, / ahová a divat hordatta össze”; „a földön vackoltam magamnak / fekhelyet, s munkára neveltettem” (*Innen*).

A serfőzői megszólalás nyelvét, mint látjuk, a népköltészet fordulatait felülíró parciális animizmus, a tárgyak, fogalmak átlényegítő megszemélyesítése uralja. Ám beszédmódjának ezek a származás és a gyermekkor alakította stiláris karakterjegyei később, nyelv és világszemlélet kölcsönhatásában a létteljesség horizontjára érkező poézis elé vonnak határt. Lírájában e korai karakterjegyek önmaguk képviselőjében, olykor az egyetemes szabadságeszmény érzületének közvetítése nélkül hordozzák a narratíva serfőzői élményvilágát, holt nyelvének stiláris adottságai egyébként az egyetemes szabadságeszmény nyelviségben megnyilvánuló kifejezésére képesítenék.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy költészete ha nem is mindig a létteljesség impulzusait követi, de mindig annak vonzásában él, s fényeit abból nyeri.

BENCE ERIKA

Vasagyi Mária: Cézár

zEtna, 2019

Aki négy olyan prózakötetet letett már az asztalra, mint amilyen a 2002-es *Silentium album* (Forum, Újvidék), a 2009-ben napvilágot látott *Pokolkerék* (Forum, Újvidék), a négy évvel később ugyancsak az újvidéki kiadó gondozásában megjelent *Fabella domi, avagy rege a HÁZról s körülötte egy s másról*, valamint *A Kruspér-udvar anyagai* (zEtna, 2016), az az író, talán, megengedhet magának némi alkotói „önkényt”. Hogy ötödik alkalommal egy kifejezetten

ezoterikus, úgynevezett „rétegregénnyel” álljon olvasói elé.

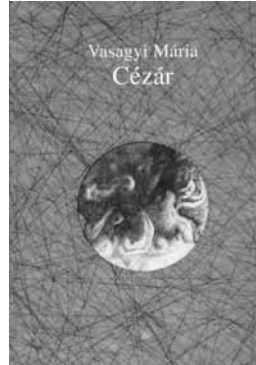
Nagy gondban volnék, ha el kellene mesélnem, miről és kiről szól ez az – alcímében határozottan „regényként” aposztrofált – prózai mű; hol játszódik, mely időben, s ki beszél (ki az elbeszélő) a történetben. Legkönnyebb választ adni a „kiről szól?” kérdésre, mivel narrátora többször néven nevezi és megszólítja hőstét, miközben egyre misztikusabb

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

hálót von születése, létezése és identitása köré: „Dáriuszom! Így nevezlek el, persze titkon, magamban, de nem a rettegett királyról, hanem mert ebben a névben a DAR szó foglaltatik, ami szlávul ajándékot jelent, s mert életem legnagyobb ajándékának tekintelek. Különben Klétusznak kereszteltek az atyák – számodra értelmetlen és fájdalmas szertartás volt, de életmentő –, tették ezt dogmás hitük bizonyosságának és egyedüli igaz voltának teljes tudatában, jóindulattal térítették meg, Dáriuszom, hogy a rövid ceremónia után jegesre szikkadt tenyerüket fejedem nyugtatva, összevont szemöldökkel rád parancsoljanak, felejtsd el a Szelímet, amivel telihold turbánú, rettenetes Javusz Szelím nagybátyád iránti alázatos tiszteletből atyád megajándékozott, korai halála után mit sem hagyva rád, csak e nevet és anyád rőt hajkoronájából egy tüt...”

A fentieknél azonban bonyolultabb a helyzet, hiszen a Dáriusznak nevezett, gyönyörűséges Klétusz nem a „történet”, hanem csak Cézárusz Küncsös Bombardusz hájszentlőrinci orgonista vágyainak (szerelmének?) szubjektuma. Az is lehet, hogy csak a képzelet tárgya: „nem létező”, miként sem reális időben, sem térben, sem valódi nyelvekben nincsenek paraméterei létezésének. Az elbeszélő – aki lehet maga Küncsös Bombardusz, de a képzeleti térben jelentkező írók egyike is (olyan, mint valami „Húgóékkó vagy Umbertó”) – a narrátor ITT-eni, míg a narráció OTT-ani helyéről beszél, miként az aktuális időt MOST-ként, az elbeszéltek idejét pedig VOLT-ként határozza meg. Nagyrészt imaginárius térben és időben játszódik a történet (vagy inkább: nyer kifejezést a vágy), amelynek szintjeit és rétegeit a narrátor gond nélkül lépi át a gilgamesi, tutanhamoni időktől kezdve a keresztes hadjáratok és török dúlások korát megidézve a Dunába lövések és a hullákat rejtő hűtőkocsik jelen idejéig. Több legendát, időutazás-regényt, irodalmi művet hozhatnánk fel példaként az európai és a magyar irodalomból egyaránt, kezdve az orpheuszi alvilágjárástól a fausti jellegű utazásokon át a *Tragédia* történelmi színeig. Leginkább azonban a *Könnymutatványosok legendájának* határtalan és időtlen világára emlékeztet ténykedése, Küncsös Bombardusz bármelyikük lehet közülük az „idők országútján”, Fekete Pétertől Jozef Bezdán világképig. Nyelve nem létező, a „némaságé”, valamiféle belső, azaz „lélekidőben” hömpölyögnek barokkosan díszített, túlcsondult, már-már az érthetlenség határát súroló mondatai. Magáról például így beszél: „Figyeld, mit

közöl magáról, csakis néked, Cézárusz Franciszkusz Küncsös Bombardusz, a hájszentlőrinci dominikánus klostrom orgonistája, laikus dominikánus testvér, akit Aszprénusz napján, Nagyboldogasszony havának harmadik alkonyán, újholdkor szült ezernégyszázkilencvenben, Bata págusz Halászok utcájában Makrina lett leány, más néven Téli mamó, a Küncsös, gúnynevéen Zsíros Zsongó család, pontosabban Hajnalugró anyó fölneveltje, ó, bárha velük együtt némálnám vissza az OTT töltött időt!”

Késő barokk gáláns regények (Mészáros Ignác *Kártigám* [1772], Barczafalvi Szabó Dávid *Szigvart* [1787] címen ismert, a 18. századi német heroikus irodalomból adaptált regényei), a 19. századi magyar irodalomban nem nagy számban reprezentált szentimentális levél-, illetve művészregények (pl. Vajda Péter: *Tárcsai Bende* [1837], Eötvös József: *A karthauzi* [1839–1841]) világa, nyelve reflektálódik Vasagyi Mária Cézár című regényében, ugyanakkor több szállal (teremtett nyelv, historizáló világgép, titokzatos, egzotikus hősök stb.) kötődik a 18. század utolsó harmadának (késő barokk/rokokó) irodalmát tematizáló, 21. század eleji prózavonulathoz (pl. *Testvériség-trilógia*).

Már a *Pokolkerék* (2009) kapcsán is felmerült kritikai körökben az a vélemény, hogy Vasagyi regénye e (Márton László [*Az áhítatos embergép*, 1999] által felvetett s a *Testvériség* [2001–2003] darabjait létrehozó) gondolatnak – miszerint a magyar regény (állítólag) hiányzó „első félidejét”, a 18. századi magyar barokk regényt utólag is meg lehet írni – vajdasági megfelelője. Az 1793-ban Kiss József inzzellér (vízépítő mérnök) irányításával megkezdődött bácskai csatornaépítés, a Ferenc-csatorna (ma: Bácskai Nagycsatorna) ásásáról szóló regény a térségi (vajdasági magyar) irodalmi diskurzusban Molter Károly *Tibold Márton* (1937), Majtényi Mihály *Császár csatornája* (1943) és *Élő víz* (1951), valamint Bordás Győző *Fűzfasíp* (1992) és *Csukódó zsilipek* (1995) című regényeivel együtt a „csatornaregényeknek” nevezett művek sorát gyarapítja: a (művelődés)történelmi regény változatát képviseli. A *Pokolkerék* a történelmileg hiteles tényeket és eseményeket, történelmi személyek alakját egy öntörvényű, sajátos magán- és helyi mitológia alkotta szövevényen keresztül látatja, tehát eljárásaiban nagyon hasonló narrációról van szó, mint az új regény esetében; a különbség az arányok elmozdulásában mutatkozik meg. Amíg a 2009-es regény sokkal inkább megközelíthető a referenciák értelmezése fe-

lól, addig a *Cézárban* a narráció központi tere a „magánvilág”, a „nemlétező”.

Nem túlzok, amikor azt mondom, Vasagyi Mária *Pokolkerék* című regényét megszámlálhatatlanul sokszor olvastam: egyik általam vezetett egyetemi kurzus témái között is szerepel, másrészt a történelmi narratíva kutatójaként is foglalkoztam az életmű darabjaival. Épp ezért határozottan állíthatom, hogy a jelölt regény látszólag érthetetlen, 18. századi nyelvéllapotokat stimuláló nyelve nagyon könnyen, már a második olvasás után érthetővé válik számunkra, különösen, hogy saját maga alkotta szótárt is kapcsolt hozzá a szerző. Igaztalanok tehát az általánosító, sőt lefitymáló kritikai és olvasói észrevételek, miszerint célt tévesztett és érthetetlen nyelve miatt a regény is olvashatatlan. A fentiekben értelmezett „új” magyar barokk regény egyedi változata, formájában a szentimentális naplóregényeket (pl. *Fanni hagyományai*), kvázi 18. századi nyelvében a *Kártigám* és a *Szigvárt* világát idézi. Alapvetően „teremtett” nyelven szólal meg elbeszélője, Lothár, a jakobinus mozgalomban részt vevő, ezért börtönbe vetett és a Ferenc-csatorna ásásához rendelt, beszédében francia, német, latin, szláv és magyar nyelvi kódokat egyesítő nemesember. Jómagam az életmű legfontosabb és eddigi legjelentősebb darabjának tartom a *Pokolkeréket*. Szemszögéből jól látható az a folyamat is, ahogy az alkotói nyelvteremtés a *Silentium album* szövegeinek balladisztikus beszédmódjától a történelmi regény archaikus nyelvén, a *Fabella domi* „regélő” attitűdjén át eljutott a *Cézár* ezoterikus nyelvi állapotá-

ig. Nem gondolom, hogy a széles olvasóközönség kedvence lesz Vasagyi Mária új könyve. Mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy mely prózaírói volnutatok és mozgások jegyében jött létre, hova tartozik, illetve azt, hogy nem csak egyféle irodalom létezik egy nemzeti kurzuson belül, s nem minden mű szól mindenkinek.

A *Cézárt* majd elolvassák ötvenen. Néhányan nagyra fogják értékelni. Mindenekelőtt azok, akik az életmű egésze, de különösen a *Pokolkerék* világa felől olvassák a művet.

Nem tudnám könnyedén elmesélni, miről szól. Semmiről és mindenről, talán. Lényegét megragadva: Küncsös Bombardusz, a hájszentlőrinci dominikánus kolostor közepes tehetségű, előnytelen külsejű orgonistájáról, valahol a Duna alsó árterületének vidékén („Félelmetes sárrét [...], a holt Duna pocsolyája...”), a Mohács utáni időkben. Behatárolható a térdeje, ugyanakkor a Másik iránti vágy működtette elbeszélés folyton kilép valóságos keretei közül, időtlen időkbe téved, végigvezetve az olvasót az európai ember (és benne e vidék) történetén, legendáin, mitológiájának változatain. Legkonkrétabban: a regény „férfiszerelemről” szól, vágyról, amelyet az elbeszélő Bombardusz érez az ifjú Dáriusz iránt, aki – feltehetően – a jelölt időkben már nem él, de az is lehet, hogy sohasem létezett. Meglehet, hogy maga Bombardusz ifjúkori lény, aki lehetett volna. De nem lett. „Vagy Cézárus Küncsös Bombardusz rútságától szenvedő hájpcséta, középszerű orgonamester óhajtvá keresztet másik énje voltál?”

ARTZT TÍMEA

Petőcz András: A denevér vére

Napkút, 2019

„Bennem és fölöttem a csillagos ég, mondom magamban” – lehetne ez a mondat Kant *A gyakorlati ész kritikájából* ismert – „A csillagos ég fölöttem és a morális törvény bennem” – gondolatának hiányos és költőien csupas� átírata, de ezek egy testépítő szavai, akit súlyemelés közben mindig megkísért a „ne tegye[m] vissza a súlyt a tartóbakra soha többé” vágya (*A szalonban, ahova járok*).

Petőcz eljárása, hogy kiemel egy témát (öregedés, halál, csodavárás) vagy viszonyt (én–nemén, szülő–gyermek, ismerős–idegen, mester–ta-

nítvány, őserdő–nagyváros), és az olvasó elvárásához képest csavar egyet a történetvezetésen. A Kantot idéző öngyilkosjelölt súlyemelő a halálvágy és az életerő furcsa pszichológiai paradoxona. Petőcz vegyíti a mély- és a magaskutúra elemeit. A popkultúra vámpírkultuszára építő címadó novella – egyébként a legfajsúlytalanabb – elvárásaink ellenére nem emberi vért szívó vámpírokról szól, hanem denevérvért ivó filippinókról egy tradicionális fügeünnepen, akik a magasba emelkednek.

ARTZT TÍMEA (1977) Monor

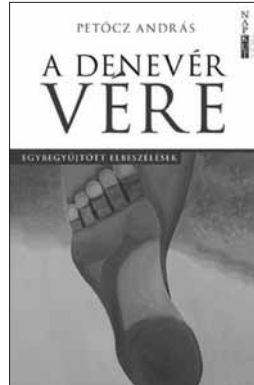
Petőcz én-elbeszélői – *A kis Gödri* kivételével – mind középkorúak vagy öregek, hiányzik az életük-ből valami lényegi: elismerés vagy jutalom (*A bordó szoknya*, *A repülés csodálatos tudománya*); találkozás a szerelemmel (*A kis kínai*) vagy az intimitás élménye. A kerekesszékes férfihez *A Kis Kalapos Hölgy* – akiről kisgyermekkorától álmodozik – kalap nélkül és prostituáltként jön el. Érezni a szereplők vágyát a metafizikai tapasztalatok után, amelyek közvetítője lehet egy mester (*A temetés megszervezése*), a mágus (*Az útitárs*), egy rabbi (*A vörös ara*) vagy *Az öregember*.

A szürreális megmutatkozhat angyalok, madarak vagy a metró közvetítésével (*Gitta néni*). Többen látnak kísértetet (*Az éjszakai látogató*, *Hőség*, *Történet az álomról*), angyalokat, mint az évek óta magányos és előléptetését váró közlekedési rendőr, aki a Golden Gate hídról készül megismerni *A repülés csodálatos tudományát*. Szinte mindenki *Útközben* van fizikai vagy metafizikai értelemben. A térváltoztatók hűsevő virágok (*Üzenet*), mocsarak és burjánzó dzsungelök ölében (*A denevér vére*) hatolnak át, s van, aki rendezett parkok mentén rója a köröket városi környezetben, miközben mindegyikük hátán ott a célkereszt (*A kastély új bérlője*).

A könyv három alcíme (*A titkos szerető*, *Idegen arc*, *Az öregember nevetése*) tematikus elrendezésre utal, de ez korántsem igaz. A szövegek különböző párosítási lehetőségre nyitnak teret, s ettől jelentésmezejük dinamikusává válik. Valamennyi szöveg jelentésköre átível azon az egységen, ahová a kötetbe illesztették.

A szorosabb tematikus egységben létező történetek egyes darabjai távol (2. és 3. fejezet) kerülnek egymástól: *Az öregember*, *a Látogatók*, és *A vörös ara* a második; *Az öregember nevetése*, *Anyá és apa*, *Apa nevet*, *Körömvágás* a harmadik fejezetben, ezek a darabok mind az élettől búcsúzó beszédképtelen öregember(ek) utolsó életszakaszát állítják a középpontba. Hol a beteg (*Látogatók*, *Körömvágás*), hol a lebénult férfi fia (*Az öregember nevetése*, *Apa nevet*), hol egy azonosíthatatlan kapcsolódású elbeszélő (*Az öregember*, *A vörös ara*) belső gondolatfolyama van kihangsúlyozva. Stílusuk egyszerre bensőséges és tárgyilagos. Ez a bravúr a külső és a belső nézőpont-, illetve az elbeszélőváltásnak köszönhető. Ez a kötet legérzékenyebb, zenei szerkesztésű mesterszólama, amely több élettörténet és probléma felé kínál leágazást.

A kötet alapvetően az öregedésről és a halálra készüléstről vall, de mindenféle pátosztól és tragi-

kus hangnemtől mentesen – *Gitta néni* és *Anyá cipője* esetében derűsen, finoman, társalgási fordulatokból szőtt humorral fűszerezve. A hervadó test tükörben és másokban való tükröztetése hívja elő az elidegenedést (*Idegen arc*) és az ön-szeretetet (*A titkos szerető*) témáit. A monotonitás (*Arcok*) és a magányosság elviselhetetlen súlya (*A szalonba, ahová járok*) sokakra ránehezül, és öngyilkossági késztetéseket szül (*A repülés csodálatos tudománya*).

A felettünk köröző angyalok/madarak összekötik az öregedést, a halál, a hivatalnoklétbe vetettség és a hiábavaló csodavárás történeteit. Ugyanakkor megjelennek életvidám és kíváncsi karakterek, szép búcsúzások: *Gitta néni* kilencvenöt évesen metrón utazik át a másvilágra egy földi angyal (unokahúga) kíséretében; vagy a fia elbeszélésében szereplő nyolcvanhét éves, vitalitással teli anyját, aki, „nem tud a seggén megmaradni”, szerelmével együtt nyeli el a Duna (*Anyá cipője*). A víziók támadnak éjjel (*Éjszakai látogató*) és nappal (*A repülés csodálatos tudománya*), a szövegtestek pedig különböző pontokon kínálnak kapcsolódást.

A novellák közös motívumok (Jézus-arc, tükör, világoskék szem, hőség, rabbi) mentén rendezhető párokba, néha a cím is eligazít (*Arcok*, *Idegen arc*). A repülés boldogító és felszabadító érzését madarak jelzik (*Az útitárs*, *A vörös ara*, *A denevér vére*), vagy a mélységhez való vonzódás: „Nincs tériszonyom. *Térvonzódásom* van” – közli az *Idegen arc* narrátora. A legjobb darabok – *Az öregember* ciklus darabjai, *Gitta néni*, *Anyá cipője*, *A kis kínai* – magukba forgatják a kötet meghatározó témáit, szólamaikat, toposzait, s mindezt nagyon egyszerű, mégis poétikus kisugárzású nyelven. Petőcz líráját sűrűn átszövik a jelölt, prózáját pedig a jelöletlen intertextuális utalások (allúzió/rájátszás, palimpszeszt/felülírás). Gyakran él – egyébként kiválóan – az ismétléssel, a gondolatpárhuzammal, a természetes beszéd áradásával és az önidézésrel: „Ajánlom ezt a kötetet az Angyalnak, valamint az Öregembernek” – ezzel előző kötetei és ciklusai szereplőire utal, illetve azok visszatérését jelzi.

Gyakran járunk egzotikus tájakon (Amazonas vidéke, Kongó, Kína, India, Japán, Korea, Fülöp-szigetek, Spanyolország), és többször találjuk magunkat a párizsi Luxembourg-kertben, például a hajléktalan férfi két epizódból álló (*Johnny tanított*, *Meggazdagodásom története*) életének sorsfordulóinál, illetve *A kis kínai* lánnyal való képzeletbeli találkozás harmadik tételénél. *A kis kínai*ban sűrűsödik az

ismerős idegenségbe való beleszerelmesedés és a halállal való találkozás allegóriája, Ady Endre *Párizsban járt az Ősz* költeményéhez hasonlóan.

A kötet egyik leágazása Kafka buja növényzettel övezett *Kastélya (Üzenet)* és a hivatalnoknovellák irányába mutat. A *Sárga virág a feleségem* egy szülői kormányhivatalnok feleségének átváltozása egzotikus virágból cserepes növényé: „Gyakran nézegetem a feleségemet, titokban, az ablakon keresztül. Ott ül a teraszon, lába a lavórban, betemetve fekete földdel, sárgavirág-arcát a napfénybe tartja, és mintha mosolyogna.” Hoffmann hatása (*Az arany virágcserep*) is felismerhető a valóságsíkok egymásba csúsztatása és a nyárspolgári lét kritikája kapcsán.

Az utolsó ciklusban közéleti témákkal is találkozunk: a homoszexuálisok magányosságra ítéltségével (*Az első gólya, A macska*), a zsidóüldözés tárgyi lenyomataival, a sárga csillaggal (*Anya és apa*), illetve *Anya cipőjével*, amely ottragadt a Duna-parton. A politikai rothadásra reflektáló allegóriák (*Patkányok*) Camus *Pestisét* és József Attila *Ős patkány terjeszt kört...* című versét juttatják eszünkbe; a *Kaméleonháború* pedig az emberek egymást irtó szelekcióját. Két novella közvetlen ihletforrása egy szürrealista és egy szecessziós festmény. Csontváry

A magányos cédrusa (A vörös ara) és Klimt *Danaéja (A brüsszeli műteremben)*. Petőcz szövegeiben megjelennek az ősi rítusok, mítoszok. *A vörös ara* Csontváry misztikus cédrusát állítja fókuszba, amely sokrétű szimbólum, és sokkal inkább behálozza a szöveget, mint *A denevér* érvonala. Utóbbi címválasztás mellett talán a marketing szólt, a kötet valódi súlypontja *A vörös ara* (papagáj), amely az öregember – jelen esetben a rabbi – betegségét is beilleszti.

A többnyire néhány oldalas novellák történetvezetése látszólag egyszerű, nincsenek váratlan fordulatok, nincs katarzis, csak szép kiegyensúlyozott gondolatfutamok, és olyan félelmek, amelyekkel negyven és a halál között mindenki találkozik. Valójában mégis nagyon trükkös kötet született. Az „egybegyűjtött elbeszélések” elsősorban különböző ciklusok darabjainak tűnnek, ám a szövegek rejtett motívumhálózata, a hangsúly- és nézőpontváltások csak az újraolvasás során mutatják meg azt a dinamikus változó mintázatot, amelyet a szövegek kölcsönhatása eredményez. Ám paradox módon a könnyed hatású szövegeknek nem tesz jót az agyonforgatás, mert nem lesz több a szín, és a nem lesz több a jelentésréteg, csak a mesterségbeli fogás.

BALÁZS GÉZA

Miklóssy Endre: Várkonyi Nándor-olvasókönyv

Széphalom Könyvműhely, 2019

Várkonyi Nándor a nagy magányos magyar tudósok közé tartozik. Munkásságának jó részét árnyékban, a tudománytól, szellemi élettől elrekesztve, a publikálás reménye nélkül végezte. Ezért jórészt az asztalfióknak írt, valamint az utókornak, nekünk... Monumentális életműve (legalább 5000 oldal) csak az utóbbi évtizedekben vált elérhetővé Mezey Katalin és a *Széphalom Könyvműhely* jóvoltából. Előttünk tehát az életmű. Azt gondolhatnánk, hogy ezzel bekerült gondolkodásunk véráramába – elkezdik olvasni, idézni, reflektálnak gondolataira –, de ez nem történt meg. Várkonyinak most sincs szerencséje. Hogy miért? Több okból. Az életmű olyan terjedelmes, hogy ma nehezen és csak kevesek futnak neki ekkora szövegmenységnek. Várkonyi besorolhatatlan, nem tartozik egyetlen tudományos kör-

be sem, s tudvalévő, hogy a tudományos körök főként maguknak, befelé írnak, egymást hivatkozzák, nem fogadnak be idegent. Várkonyitól korábban csak a *Sziriat oszlopainak* csonkított kiadása jelent meg, ezt azonban a tudomány elutasította, sőt dilettánsnak nevezte, mert nem a megszokott, bejárt tudományos módszereket követte. Ha ma szóba hozzuk Várkonyit az idősebb tudósgeneráció előtt, csak legyintenek: nem tudományos, nem méltó a figyelemre. Igaz, a *Sziriatot* a nagyközönség kedvelte, de művelődésfilozófiai jellegű írásai már számukra is nagy falatnak bizonyulnának.

Várkonyi sorsa kicsit hasonlít Hamvas Béláéra. Az 1945 után kialakult rendszerrel egyikük sem azonosult, így inkább belső emigrációba vonultak – Hamvas raktáros lett vidéken, Várkonyi könyvtár-

BALÁZS GÉZA (1959) Budapest

ban dolgozott, szellemi rabszolgamunkából élt. Műveltségi irányaik, forrásaik, törekvéseik hasonlóak, filozofikus szépirói stílusuk is. Csakhogy Hamvas Bélát a rendszerváltozás után sikerült a köztudatba visszahozni, Várkonyit nem. Ennek oka talán Hamvas olvasmányosabb, esszéisztikusabb stílusa. Vele szemben Várkonyi adatközpontú: óriási mennyiségű, szinte enciklopédikus történeti anyagot sorakoztat fel (állítólag különleges tehetsége volt könyvek adatainak befogadására), ennek megértéséhez azonban nagyobb háttértudásra van szükség. Mindkettejüknél rokon vonásnak érzem a „teljesség” iránti olthatatlan vágyat: Hamvasnál az emberi lét, Várkonyinál az emberi evolúció és történelem megértésének programját. Várkonyi sorsa Karácsony Sándoréra is hasonlít. Várkonyi ismerte és felhasználta Karácsony, az ugyancsak „magyar” filozófus gondolatait. Karácsonyt az 1980-as évek óta (*A magyar észjárás*, Magvető, 1985) igyekeznek visszahozni a magyar szellemtörténetbe, könyveit, tanulmányait az őt követő körök (Deme Tamás szervezte Sándor Kör, valamint ugyancsak a Széphalom Könyvműhely) kiadták, de hivatkozásként csak egyes tudósok műveiben bukkan fel, értékelése, elismerése nem történt meg. Várkonyi, Hamvas és Karácsony a szellem embere volt, s valamennyien antikommunisták. Várkonyi már gyermekkorában beoltódott a marxizmus ellen. Bírálatainak lakonikus összefoglalása: „az utolsó száz év története nem egyéb a marxizmus tényekkel való cáfolatánál”.

Várkonyit valóban nehéz besorolni. Hogy mégis megkísérlem, annak az az oka, hogy a most megjelent összefoglaló kötet egy olyan sűrített összefoglalása életművének, amely értelmezést kíván. (A könyvhöz kapcsolódik Kende Katalin *Várkonyi Nándor életének és munkásságának bibliográfiája* című ötvenoldalas összeállítás, amely egy Várkonyi-kutatás, Várkonyi-filológia kiindulópontja lehet.) Várkonyi Nándort – talán ő maga se tiltakozna – elsősorban irodalmárnak, irodalomtörténésznek, művelődéstörténésznek tartom, de leginkább: művelődésfilozófusnak. Merthogy konkrét történeti, irodalmi (folklor-) adalékokból építkeznek, azokat értelmezi, s ott, ahol az értelmezésben hiátusok vannak, egy nagyobb filozófiai jellegű gondolat (hipotézis) segítségével igyekszik azt teljessé tenni. Ahogy tanítványa, barátja, Weöres Sándor írja: *A teljesség felé*. Várkonyi Nándor a filológusi aprómunkából összegyűjtött adatokat egy saját nagy elméletbe igyekezett elhelyezni. A pusztán elméleti szakemberekről levelezésében vitriolosan ezt írta: „az elmélet a steril agyvelők menhelye – rágódhatnak anélkül, hogy alkotniuk kellene”. A hivatalos tudomány és Várkonyi módszerének különbsége talán

abban ragadható meg, hogy a tudomány közösségleg meghatározott és elfogadott, jól körülhatárolható területen és módszerekkel modelleket állít fel, s ezen túl nem terjeszkedik. Ha viszont valaki ezt megteszi, azt rögtön amatőrnek, dilettánsnak tartja. Várkonyi átlépi a korlátokat: a tapasztalható valóságból kiindulva a tudományból kiiktatott módszerekkel igyekszik megragadni egy más úton hozzáférhetetlen, rejtett világot, hogy teljesebb képet alkothasson az emberről. Kétségtelenül hatással volt Várkonyira Freud és Jung munkássága, valamint az általa is ismert Kerényi Károly, aki kapcsolatban is állt Junggal. Másként, Várkonyi nyomán: „valami módon ismereteink a tapasztalatot megelőzve is rokonságban állnak a világban”. Nem csoda, hogy nemcsak Freud, Jung, de Várkonyi is utal az álom jelenségére. Várkonyi munkamódszerét, megállapításait Miklóssy Endre így értékeli: „Ezek nem természettudományos megállapítások, tehát a tudomány a maga továbbfejlődése érdekében csupán a szemléleti nyitottágot használhatja belőlük. De azt is jelenti, hogy a tudomány látókörét nem szabad megkötni az éppen érvényesnek tűnő ismeretek kalodájában.” Ha a tudós kizárólagosan ragaszkodik előre felépített modelljéhez, ha a nyitottság elvész, akkor elérkezünk a Hamvas Béla által megnevezett tudományvalláshoz; amelynek jellemzői a mai tudományosságban tünetszerűek. Tegyük hozzá, hogy a tévedést a tudomány is elfogadja (zárt rendszerén belül): „A tudományok története valójában tévedések története” – vallja Várkonyi, Miklóssy ezzel egészíti ki: „a korrigálható tévedéseké”. Ám ebből következik, hogy a tudományok többsége nem alkalmas világmagyarázatra (és tegyük hozzá, nagyon sokszor gyakorlati kérdések megválaszolására sem, ami nem lenne baj, ha nem válna a tudomány olykor teljesen öncélúvá, hitbizományyá, tudományvallássá). Várkonyi (Miklóssy) válasza erre: „Erre [a világmagyarázatra] csak az átfogó áttekintés, a filozófia lehet alkalmas.” Várkonyi ennek a programnak alapján tekinti át Európa morálfilozófiáját.

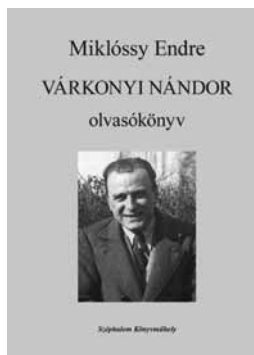
Miklóssy Endre könyvének műfaja: olvasókönyv, de kiegészíteném: breviárium. Breviárium e jelentésben: a tudós legfontosabb írásaiból összeválogatott, eszméit, munkásságát bemutató szemelvénygyűjtemény. Az olvasókönyv (breviárium) alapjául Várkonyi Nándor 13 könyve szolgál. Időrendben: *Az elveszett Paradicsom* (1994), *Az ötödik ember I, II, III* (1995, 1996, 1997), *Varázstudomány I, II* (1998, 2000), *Az írás és a könyv története* (2001), *Szíriat oszlopai – elsüllyedt kultúrák* (2002, ez a legteljesebb, húzás nélküli kiadás, de a szerző idéz a korábbiakból is: Magvető, 1972), *Pergő évek* (2004),

Magyar katonaköltők – Az üstökös csóvjája – Dunántúl (2006), *Egy irodalmi korszak számvetése* (2008), *Kaleidoszkóp* (2014). Végül pedig vannak idézetek-gondolatok a Napút-füzetek sorozatban megjelent Várkonyi Nándor–Horváth Árpád-levelezésből („Az elmélet a steril agyvelők menhelye”. Várkonyi Nándor és Horváth Árpád levelezése, Napút-füzetek 98, 2015).

Ez utóbbi hallatlanul érdekes tudománytörténeti kiadványra külön is felhívom a figyelmet. A rendkívül termékeny ismeretterjesztő író-technikátörténész, Horváth Árpád 1961 és 1966 között levelezett Várkonyi Nándorral. Várkonyitól akkoriban semmi sem jelent meg, a háború előtti *Sziriat*ot pult alatt és aranyáron adták, Horváthnak viszont sorozatban jöttek kötetei. A technikátörténész folyamatosan érdeklődik a kibővített *Sziriat* után, közben megismerjük két kiváló értelmiségi anyagiakban szerény, de gondolatokban gazdag mindennapjait a hatvanas évek elején. Egy kiadó végre kiadná az új, bővített *Sziriat*ot, de lektor kell, s a lektorok nem ajánlják. Várkonyi Horváthot kéri meg, aki az anyagot látva nem meri vállalni, nemet mond. A levelezés, a kapcsolat ekkor félbeszakad. Mindketten megszállottan ássák-kutatják a múltat, keresik a rejtélyeket (Atlantisz mindkettejüket igen érdeklí, talán mindkettőjüket Schliemann oltotta be, s úgy vélik, az emberiség kultúrája sokkal régebbi, mint sejtjük), a „hivatalos” tudomány nem vesz róluk tudomást, ezzel a helyzettel Horváth kicsit jobban tud élni, mint Várkonyi. A tudományból való kivetettség egyik oka szinte orvosi eset. Ennek kapcsán alakítja ki Várkonyi a tudományról szóló felfogását: „A tudósok, a szakemberek sokat tudnak, de egyet ritkán: írni. Íráson persze nem pusztán az előadói készséget értem, szerintem az író-tudós ott kezdődik, hogy tárgyról koncepciója van, ha alkalmi is. Ehhez nem elég az ismerethalmaz, tehetség is kell. Az igazi tudós [...] »kutat«, de nem ír; nem szállhat le a pigra maszához, ennél magasabb feladata van. Figyelmeztetek, hogy amíg sikereid lesznek, nem fognak igazán bevenni a céhbe.” A *pigra massa* jelentése: lusta, renyhe nép, Várkonyi *Az ötödik emberben* is használja. Horváth válaszlevelében hozzáteszi: „a semmit nem alkotó »steril« koponyák határvonalat húztak a »Tudomány« és a »Dilettantizmus« között”.

Az olvasókönyv célja: Várkonyi Nándor kifejtett-nem kifejtett gondolatainak, filozófiájának áttekintő rendszerben való bemutatása, értelmezése idézetekkel, magyarázatokkal. Miklóssy Endre ösz-

szegzésében, sűrítésében arra törekszik, hogy Várkonyi monumentális életművéből kiemelje az egységes, összetartó gondolatrendszerét. Egy bevezető rész Várkonyiról szól: *Az időben, ahol az ember él* – főleg a *Pergő évek* alapján. Ezt három nagy gondolati egység követi: *Az időn kívül – ami volt, tehát van is*; *Az idő- és ismeretelméletünk változása*, valamint: *Vissza a mi időnkbe!* Látható, hogy a kulcsszó: az idő. Várkonyi – mai szóval – a kulturális evolúciót (az ember, a kultúra, a civilizáció evolúcióját) vázolja fel – kiindulva az állatvilágból. Ebben voltaképpen megelőlegezi a mai, modern etológiai kutatásokat. Várkonyi ezek előtt már nagy jelentőséget tulajdonított az állatok „értelmi” képességeinek. Visszatérő motívuma egy egykori harmonikus kor, az Aranykor vagy Paradicsom, amire a népek mítoszai folyamatosan utalnak. Az Aranykor vagy Paradicsom tudományosan nem határozható meg, de mégis áruzkodó, hogy elképzelése szinte minden népnél jelen van. Itt föltehetőleg egy nagyon ősi, antropológiai élmény és vágy megfogalmazásával van dolgunk. Az ősi antropológiai élmény: az ember kiszakadása az állatvilágból. Másik fontos gondolata: az emberiség történelme (kultúrája) régebbi, mint ahogy azt a történelmi emlékek mutatják. Az ugyancsak mindenhol elterjedt víz-

özön-motívumok azt sugallják, hogy egy másik nagy katasztrófa (trauma) is érte az emberiséget, amely valamiféle válaszfalat húz a régi („elsüllyedt”) és az új, már általunk is ismerhető világ közé, s egyúttal magyarázatot adnak a hirtelen felbukkanó magaskultúrákban megfigyelhető párhuzamosságokra. És itt jön be a mai (tudományos) szemmel lenézett okkultizmus és mágia. Várkonyi szerint az elveszett világ elveszett ismereteinek megismerésére, előhívására szolgálnak ezek a gyakorlatok. A tudomány által lenézett okkultizmust Várkonyi ekképp kívánja elfogadtatni: „Okkult jelenségek a természeti és lelki életnek azok a jelenségei, amiket a hivatalos tudomány még nem ismer el egyetemesen, s amelyek okai az érzékek elől rejtettek, okkultizmus pedig ezeknek a kutatása.” Vagyis ezek a jelenségek vizsgálhatók tudományos szempontból is. Érdekes kérdés innen nézve a kulturális antropológia, etnológia, folklorisztika helyzete, amelyek tárgya a néphit, néphiedelem, vagyis mai eszünkkel a „tömény” irracionális. A fölygűjtött anyagból azonban ritkán sikerül valamiféle racionális magyarázatot kihozni. Várkonyi megpróbálkozik: „Némely állapotban, minők az ájulás, az álom, a szomnambulizmus [alvajárás, holdkórosság –

B. G.], és a meghaláskor, midőn Énünk tudatos része homályba és éjszakába süllyed, felébred a Másik. [...] A telepátia, tisztánlátás, távolhallás, az asztrálttest és a hasonmás kilépése mind ennek a Másiknak a nyelve. Tevékenységének hatóköre roppant mértéken túlterjed az érzékeken. Az értelem veszít általa, de a többi képesség hatalmasan megnövekszik." Nyilvánvaló, hogy ezeknek a jelenségeknek a mai tudomány legfőbb orvosi-pszichológiai magyarázatát és kezelését kísérli meg, de szóba sem kerül művelődéstörténeti beágyazása (ami a korai pszichoanalitikusoknál még alapvető volt).

Várkonyi burjánzó adathalmazai között talán a legérdekesebbek a megalit építmények, piramisok párhuzamainak felsorolásai, az egymástól „független” építkezések, technikák (kerék, gőz), csillagászati megfigyelések, naptári és írásrendszerek hasonlóságai. A tudomány ezekre többnyire azt a választ adja: véletlen egybeesések. Véletlenek bizonyára vannak, de van olyan nézet is, hogy nincsenek véletlenek (ki-ki válassza ki a felfogásának megfelelőt).

A végső, tisztán filozófiai kérdés: az emberiség halad vagy hanyatlik? Várkonyi filozófiai válaszai ott vannak a műveiben, ám a legtömörebben Horváth Árpádnak írja meg egy levélben ezzel kapcsolatos gondolatát: „*emelkedett-e az emberiség egyáltalán?* Más a haladás, más az emelkedés. A tudományok óriásit haladtak, de a rablókapitalizmus, a gengszterkommunizmus, az imperialista hódítások, a világháborúk, a diktatúrák, a népdeportálások és -irtások, a rabszolgatáborok, az atombombák stb. emelkedést jelentenek-e? Erkölcsileg és társadalmilag az emberiség soha olyan mélyre nem süllyedt, mint a 19–20. században, ezt az ellentűnetek nem törlik el, csak enyhítik.” Íme Várkonyi kifejtett kultúrpeszimizmusa 1962-ből.

Fájdalmas, de Várkonyi és a hozzá hasonló nagy magányos tudósok sohasem jutottak el azokra a tájakra, amelyeknek rejtélyét fejtegették. Mai szemmel felfoghatatlan, hogy a szorító anyagi nehézségek, a megjelenés, az elismerés teljes hiánya mégis milyen szorgalommal, alkotó kedvvel ruházta fel őket. Érdemes lenne meríteni megszenvedett, megszürt gondolataikból.

KOLOZSI ORSOLYA

Darvasi László: Magyar sellő

Magvető, 2019

KOLOZSI ORSOLYA (1980) Budapest

A *könnymutatványosok legendája* (1999) óta megszokott lírai mondatok, a veretes, aforizmaszerű megállapítások, az emelkedett és a trágár felé mozgó beszédmódok keverése, a példázatoság, a csodák jelenléte mind jól ismert elemei Darvasi László írói univerzumának, és ezek a jól felismerhető jegyek a legutóbbi regényében, a *Magyar sellő*-ben is megjelennek, sajátos, csak az író regényeire jellemző atmoszférát hozva létre. A cselekmény egy fiktív német kisvárosban játszódik, feltehetően a romantika idején, de a tér- és időbeli távolítás ellenére nagyon is aktuális, hiszen olyan témához nyúl, amely szinte mindig időszerű: a regény ugyanis elsősorban a hatalom működését, az egyén és az elnyomó hatalom viszonyát vizsgálja. Rendkívül szép, sok szempontból szinte mesei háttér elé helyezi tárgyát, de a lényeg így is radikális és felzaklató; a szöveg ugyanis azt járja körül, milyen viselkedési módok, megküzdési stratégiák működtethetők egy diktatórikus hatalommal szemben: el lehet fo-

gadni, ki lehet szolgálni, lehet tőle rettegni, lehet menekülni előle, és szembe is lehet fordulni vele. Darvasit nem a hatalom birtokosa érdekli, sokkal inkább azok az emberek, akik alávetettjei, kiszolgáltói ennek az önkényes fennhatóságnak.

A könyvben a tartomány felett korlátlan jogokkal rendelkező gróf az abszolút hatalom megtestesítője, aki hatalmát nem is igazán használja, egyszerűen csak élvezi, hogy visszaélhet vele. A kisváros és a környező falvak lakói pedig egyéni meggyőződésük és vérmérsékletük szerint reagálnak a zsarnok újabb és újabb parancsaira. Ha meglett mesterembereknek négykézlábra kell állniuk, és ugatniuk, a többség megteszi, nyilvános megaláztatásnak teszi ki magát, mert fél az esetleges retorzióktól. Ha a gróf úr alfelét kell nyalni (!), a többség azt is teljesíti, de akad olyan is, aki a nyelvét vágatja ki azért, hogy ne tudja végrehajtani a parancsot, de ne is kelljen megtagadnia azt. A különböző szereplők (Nacht, a kovács; Korn, a mézárós; Magda, a

mészáros felesége stb.) mind egy-egy epizódszerű részt kapnak a szövegben. Egyikük sem válik főszereplővé, de történeteik kibontásának idején rövid időre ők állnak a cselekmény fókuszában. Mintha egy tabló készülne itt (ennek háttérében az állhat, hogy a szerző korábban már megjelent novellákból építette össze a regényt), és e tabló megelevenedő alakjai képviselnék a hatalmi elnyomásra adható reakciókat. Ha mégis beszélhetünk középponti szereplőről, akkor az talán az az apa-fiú páros (Jonas és Jakab), akikkel a regény nyitányában és a záró jelenetben is találkozunk. A város lakói közül azért emelkedik ki a mészégető és fia, mert láthatóan nekik van a legtöbb közük a szabadsághoz. Az idősebb férfi a város véleménye szerint bolond, s mint ilyen, részben törvényen kívüli, a hatalom számára is értelmezhetetlen, így képes viszonylag távol maradni a zsarnok hatalmától. Persze lehet, hogy amit az emberek Jonas bolondságának hisznek, az az átlagosnál nagyobb belső szabadsága és viszonylagos félelemnélkülisége. Fia, Jakab öröklí tőle ezt a látásmódot, és ő az egyetlen szereplő, aki képes kapcsolatba kerülni az elszökött sellővel, s így szembenemenni a gróf akaratával. Az apa bukása a regény első lapjaitól kezdve szükségszerűnek tűnik, a kötet végén váratlanul mégis „újjászületik”, halvány reményt ébresztve azzal kapcsolatban, hogy a hatalommal talán mégiscsak szembe lehet szállni. De kik tartják fenn, alapozzák meg ezt az egyszemélyes hatalmat? A regényben ritkán felbukkanó, többnyire csak parancsaival jelen lévő gróf hatalmát egyrészt a költői lelkű tortúramester, Jeremiás Mozart kínzásai alapozzák meg, másrészt az, hogy a gróf folyamatosan követ dobáltat uradalma lakóira. A ködöbálás kiszámíthatatlansága és értelmetlensége alkalmas arra, hogy folyamatos félelmet ébresszen az embereken: „Van haszna nyilván. Van foganatja. Hogy ők, Jakab és az apja féljenek? Nyilván az is. Hogy bizonytalanok legyenek, tétováság és tanácstalanság törjön rájuk egy-egy megszokott utcában, a téren a sellő szobránál, egy ösvényen, hol pedig régen oly magától értetődően közlekedtek? Úgy bizony..”

A címben megjelenő sellő a kötet legfontosabb motívuma, amely szintén a hatalom és az alávetettség témaköréhez, a regény legfontosabb kérdésköréhez kapcsolódik. A gróf Magyarországról, „arról a vad, különös tájékról” egy mesebeli lényt, egy sellőt hozat magának: „A sellő olyan lény, hogy félig igazi nőből van megteremtve, a másik fele hal, viszont

nincsen arca, emberi szemmel nem látható, mert olyan arc az, hogy egy átlagos emberi pillantásnak nem tárja föl magát, viszont a dala és csengő-bongó beszéde igéz, sőt el is varázsol.” Ez a varázsos és megfoghatatlan élőlény azonban már a tartomány határában megszökik, és bár hónapokon át megszállottan keresik, sohasem találják meg, így nem kerül a gróf fennhatósága alá. Az arctalan nőalak talán éppen definiálhatatlansága és arctalansága miatt képes a szökésre, amely miatt a szabadság különös, torz szimbólumává válik. Ő az egyetlen lény, aki nem kerül hatalmi viszonyba a gróffal, hiszen kisiklik a kezei közül. A védőborító grafikáján lanttal a kezében ábrázolt sellőt persze nem nehéz a költészet, általánosabban a művészet metaforájaként értelmezni, s így a művészetet a hatalommal való szembezállás vagy a hatalmi viszonyok elkerülésére alkalmas eszköznek, tevékenységnek tekinteni.

A sellő motívumának erős beágyazottságát tovább erősíti az egyik mottó, Heinrich von Kleist *Vízilények, szirének* című szövegéből, és ezzel együtt a német romantika nagy szerzőjéhez is köti a regényt, nem véletlenül, hiszen Kleist munkásságával sok szempontból összekapcsolható a legújabb Darvasi-szöveg. A hasonló nyelvi megoldások, valamint a hatalom és egyén viszonyának ábrázolása rokonítják a két írói világot. Kleist egyik legismertebb műve, a *Kohlhaas Mihály* című elbeszélés azonnal adódik mint vonatkozási pont. Bár míg a német szerző szövegében egyetlen, átlagon felüli igazságérzettel rendelkező ember kerül szembe a hatalommal, addig a *Magyar sellő* lapjain többféle viszonyulási módot találunk, és az igazságszeretet helyett a túlélés játssza a főszerepet. Mégis, a lényeg a hatalomnak való kiszolgáltatottság, az a kiszámíthatatlanság és kiismerhetetlenség, amelyből a hatalom az erejét nyeri, s amellyel szemben az ember tehetetlen. Mottóként Kleist mellett Örkény István *Tóték* című kisregényéből áll részlet, és közismert, hogy ebben a műben is az értelmetlen és követhetetlen hatalommal szembeni védtelenség a téma, ráadásul groteszk alapminősége és a tragikomikusan abszurd jelenetek sokasága miatt is rokonítható a *Magyar sellő*vel. Darvasi László az eddigi történelmi(nek álcázott) regényei sorába szépen illeszkedő szöveget írt, amelyben megtartotta a fikció és a valóság közötti átjárhatóság sajátos, csodás elemeit, és ahogyan az eddigi regényeiben, most is nagy tétet bízott a nyelvvel, amelynek erejében továbbra sem kételkedik: „Az ember egyik

legnagyobb találmánya a *kerék*, a *piszkafa* és a *kötelességtudat mellett*, hogy szavakkal szólhat a másikhöz, a szavait megválogathatja, színezhetsi, forgathatja, párosíthatja, rendezheti, röptetheti, vagy mint a magokat, elvetheti.” Nem hatalmas terjedelmű, mégis nagy erejű könyv a *Magyar sellő*, amely

ha csak halvány reményként is, de elveti az olvasóban azt a hitet, hogy talán mégiscsak ki lehet siklani a hatalom karmaiból; és nemcsak a sellőknek, de a Jonas mestereknek is. A síkos vízilényeknek talán könnyebb, de a szárazföldi embereknek sem lehetetlen.

FEKETE J. JÓZSEF (1957) Zombor

FEKETE J. JÓZSEF

György Attila: *Bestiarum siculorum*

Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft., 2019

A kötetnek volt előzménye, noha nem találunk benne utalást arra, hogy második vagy bővített kiadás lenne. Nem árt tudni, hogy ugyanezzel a címmel 2013-ban a kolozsvári Sétatér Kulturális Egyesület jelentette meg György Attila könyvét, akkor Könczey Elemér rajzaival, 80 oldalon. Hogy a mostani kiadványnak – Csillag István illusztrációival – ezzel szemben 144 oldala van, nem mond semmit, az viszont már igen, hogy az előző bestiárium 24 szócikke 29-re bővült.

György Attila a *Bestiarum siculorum. Transzilvánlakok. Avagy azon székely lények jegyzéke, amelyek vagy valamik, vagy mennek valahová* kötetében huszonkilenc székely állatot ír le. Hát kérem, az állat ezen a helyen igencsak tág gyűjtőfogalomként értendő, ugyanis a szerző bestiáriumban több az emberi tulajdonság, a jellemkép, a szólás, a képzelt lény, mint a valós állat. Viszont ha állatról esik szó a rövid följegyzések valamelyikében, az bizony kiharcolta helyét a többiek között, ilyen például a medve, amely semmi esetre sem játék. Miként az asszony nem ember, a sör nem ital a székely mondásban. György Attila megnyugtatta olvasóját, hogy ez a két utóbbi állítás nem állja meg a helyét, túloz a székely képzelőerő meg a nyelv, amelyben az ember kizárólag férfit jelent, viszont az első megállapítást illik komolyan venni. Az *Ursus ursus nonludens* a székely világ olyan tartozéka, mint a szilvapálinka és a szalonna, és olykor kinyuvasztja a derék székelyt, ami fordított módon is elő szokott fordulni, de akkor sem játékból és nem ellenségeskedésből, hanem az ellenfél iránti szembeszegülésből. Vagy a medve eszi meg a székelyt, vagy a székely a medvét, ami gyakoribb eset, és persze az étellel se játszik komoly ember.

A nemjátékos medve, miként György Attila képeleztüleményeinek szinte mindegyike, alakváltó teremtmény, leginkább ember alakú verzióban is előfordul: „A székely nemjátékos medve megtalálható este tizenegy után a helyi kocsmákban is, ilyenkor rendszerint kiszolgált jégkorongosnak vagy fehér galléros maffiózónak álcázza magát, aki szelíd ismerkedésként megkérdezi a gyanútlan turistától: »Há' tekenyőt a belednek hoztál-e?« És ilyenkor jó, ha hozott, mert hogy kiontják, az biztos. Mondom: ez nem a játékos medve.”

Lakhelyüket tekintve a székely bestiáriumban (a műfaj megnevezése *bestiarum*ként és *bestiarium*ként egyaránt közszájon forog) felvett teremtmények meglepő gyakorisággal fordulnak elő kocsma és egyéb lajbitépők, becsületsüllyesztők táján, de nem ritkák a családi fészekben, a lakás zugai-ban, és egyáltalán: a székely ember nyelvén. Vagy szájában, ahonnét neve kimondatik, a bestia megidéztek.

A nyelv, a beszéd ugyanis az, ami előhívja az idézés nélkül tétlenségre kárhoztatott teremtményeket lappangásuk odújából.

A nyelv, hiszen valós léttérük a nyelv, nem pedig a képzelet. E tekintetben távolodik el György Attila könyve korunk talán legnépszerűbb bestiáriumától, Jorge Luis Borges *A képzelt lények könyvétől*, Láng Zsolt méltán becsült *Bestiarium Transsilvaniae* trilógiájától pedig abban, hogy epikus keret helyett lexikonokra jellemző szócikkeket alkot kedvenc alakjairól. Két dologban viszont messze jár az enciklopédikus fegyelemtől: minden sorában személyesen is jelen van, vagy mint alanyi költő, vagy első személyű elbeszélő, illetve ahol lehet, anekdotákat, szólásokat illeszt be a szócikkekbe, és ha egy har-

madik tényezőről is beszélhetünk, ismeretterjesztő szándékát a szórakoztatás vagy egyenesen a röhgötetés igénye táplálja.

György Attila eleve a nyelvből bontja ki az éjszaka homályát, kocsmák és urbánus terek közösségi helyeit, a közbeszéd zugait benépesítő teremtmények képét, élesen elkülönítve azok leírását a folkloristák, néprajzkutatók, humán antropológusok definícióitól, jelezvén, hogy bestiáriuma irodalom, nem pedig tudomány. Viszont a nyelvészet, etnográfia és antropológia kapcsolódása mentén megjelenik Sántha Attila neve, mint olyan szakértőé, akit a székelységet foglalkoztató témakörökben bátran és eredménnyel kérdezhet e *Bestiárumon* fellelkesült olvasó.

A névadás egyébként káprázatos ebben a könyvben, a fajok megnevezése a *Bubo Bubo Cuproopenistól*, vagyis a rézf@szú bagolytól a *Clades saggitis disgustibusig*, avagy a miacsemeristen-nyiláig terjed, közben olyan remekkel, mint a *Felis bibaculus hungarasiculus* (szeszmacska), *Ranae hamoensis (non gonorrhoeica)* (kankós béka), *Meretricula pitzipoantis balcanicus* (picipanka), *Maritus contendo seclericus* (székely mintaférj) stb. Bár az edzett görény (*Mustela putorius durus*) vagy a partianimál (*Animalus oblactementumis*) se kutya, márpedig azért, mert közük sincs a kutyanemzetséghez.

A nyelvből teremtett lények – képzeletbeliek, valóságok és allegorikusak – őseleme és léte-re természetesen a nyelv, ami György Attila bölcsője is. Ott mozog a székelyek nyelvjárásában, de nem forgatja föl annak mélyrétegeit, hanem a mai köznyelvhez idomult ejtési alakzatokat használ, csupán jelezvén a nyelvhasználat elkülönülését az anyaországi irodalmi nyelvtől, néhol nyomatékosítva, hogy a megértéshez inkább más szót kellene alkalmazni, ugyanakkor ezzel az archaizáló, tájnyelvi ejtést megőrző nyelvet az internet és mobiltelefonos hozta nyelvi találmányokkal, a fonetikus ejtést követő írásmóddal, saját neologizmusokkal stb. elegyíti. Ennélfogva a különböző rozsomák, rekegők, részeges disznyók, székely szekérutánfutók, nádi bikák, nagyorrú bolhák, fába szorult férges egyszerre a múlt és a jelen vitális lényeként jelennek meg a rövid, frappáns és szellemes írásokban.

György Attila könyvét nagyon lehet szeretni, mint számos más, Székelyföldön született szerzőét, akik sajátos humorral vállalják magukat. Írásában viszont benne van Trianon, a környezetet körülvevő többségi nép, saját nemzeti mivoltának elemző, szerető és önironikus, tehát kritikus elfogadása.

Az edzett görény és társai nem csupán egy vékonyka könyv keménytablái közé szorítva élnek, és nem csupán Csík, Gyergyó, a Kászonok, a Székelyföld teremtményei, hanem a magyar végeken mindenütt találkozunk velük. A székelyek talán kissé indulatosabban viselkednek, ha valamelyik bestiával szemben megfelelő eszköznek mutatkozik a székely lázmérő (a bicska), de a magukban lakó bestia kordában tartására is van eszközük. Meg mindezek kibeszélésére is.

A Székelyföld irodalmát csupán kóstolgatva ismerem, ebből eredően úgy vélem, György Attila székely lény-panoptikuma hecc közben fogant, mert ki ne évődne el a rézf@szú bagoly képzelet fölött, amiről mellesleg éppen a kötetben név szerint is említett Sántha Attilától olvastam elképesztően alapos antropológiai-nyelvészeti tanulmányt, kit ne ihletnének meg a népcsoportra jellemző emberi karakterek. Az már más székely csavar, hogy mindezt a humor és ironia révén teszi olvasója elé, ami bizony nem kevés bátorságra utal.

Hát, hogy a nekifutásból olyan gyűjtemény kerekedett, hogy a Kárpát-medence magyarjai zokogva vihoghatnak rajta, talán az isteni sugallat, a fejezeteket felütő formula – „ne tudd meg, mi az!” – folyománya, hiszen tudjuk, „mi az”.

A gyűjtemény első változatának olvasása során bizakodtam, hogy György Attila folytatja a káprázatos székely fauna rendszertani leírását. Most úgy tűnik, elveszett a kezdeti lendület, a frissesség, fölhígult a szellemesség, az általánosíthatóság lehetősége elveszik az időszerűségek fölemlgetése során. A kötetet záró fejezet, a *Canis canis duo-caudatus penibilis*, vagyis villásfarkú eb (kétfarkú kutya) például alig több egy sekélyesre sikeredett gúnyiratnál, de a magyar kémgólya esete se érdemel többet egy röpke glosszánál.

PATAKI GÁBOR (1955) Budapest

PATAKI GÁBOR

Novotny Tihamér: Kor-szak-ok – Eöry Emil 80

Érd Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2019

„Lettem emberféle, aztán tanulóféle, munkásféle, tanárféle, művészféle, talán leszek szellemféle” – ezzel indítja Eöry Emil önéletrajzi összefoglalását, ezzel is jelezve életének, pályájának, művészetének a szokásos ívektől eltérő, a trendekhez kevésbé igazodó jellegét. S valóban, az egzisztenciális nehézségekkel dústott hosszú útkeresés, önképzés, a késői művészpályára kerülés, a centrumhoz látszólag közel, de mégis viszonylagos elszigeteltségben múló évtizedek amúgy se kedveztek volna a gyors és zajos sikereknek. De pályája és művészete atipikussá, különlegessé válásában a legfontosabb tényező talán Eöry Emil alkata s az alkotásról vallott felfogása. Az autodidakta módon pályára kerülő alkotók többségével ellentétben ugyanis, akik egy-egy nagy előd, példakép, irányzat vagy gondolatkör ígézetében gyorsan kialakítják stílusukat, hangütésüket, amelyet aztán majd csak finomítanak a továbbiakban, Eöry nem hajlandó végleg lehorgonyozni ilyen kikötőkben. Megkockáztatom a feltevést: ha annak idején bejut a „kisképzőbe”, majd felveszik a főiskolára, lehet, sőt biztos, hogy könnyebb, sikeresebb lett volna művészi útja, de szinte biztos, hogy nem hoz létre ennyire változatos, sokszínű életművet.

A nyolcvanéves korában is lankadatlan munkakedvvel dolgozó művész ugyanis igazi próteuszi alak, hozzá képest a hat-hét különböző festői kor-szakot produkáló, szobrokat, kerámiákat készítő példakép, Picasso is szűkített skálán mozog. Nem lehetett egyetlen meghatározó mestere az akadémián, keresett hát magának több tucatnyit a modern művészet történetében. Nagyfokú nyitottsággal, empátiával válogatott belőlük, s ami megérintette, amit továbbgondolásra alkalmasnak érzett, az meg is jelent sorozataiban, ciklusaiban, ahogy írja: „újabb és újabb ajtók nyíltak meg előttem, de sohase csukódtak be mögöttem”.

Ez a formai és tartalmi gazdagság, az alkotói kíváncsiság, az új inspirációk folyamatos keresése hozta létre ezt az üdítően tarka életművet, jóllehet ennek fejében le kellett mondania arról a névjegy-

szerű hangról, amelyet bizony általában elvár a művészeti-szakmai közélet, amelyet elvárnak az esetleges gyűjtők. A karrier szempontjából komoly hátrányokkal járhatott mindez, de Eöry valószínűleg alkatilag predesztinálva volt erre a feladatra. S ahogy például Gyarmathy Tihamér évtizedeken át egy térrács-szerkezetet nagy leleménnyel variáló festészetét tökéletes természetességgel egészíti ki, ellenpontoszza Lossonczy Tamás szertelenül változatos munkássága, ugyanúgy Eöry sokoldalú műseregletének is ott a helye az „egynyelvű” művészek sokasága mellett.

Hozzá kell tennem, hogy az ilyen nehezen definiálható, akár kiszámíthatatlannak is nevezhető életműveket a művészettörténészek és a kritikusok se igazán szeretik, többet kell nyüglődni a nem egykönnyen besorolható alkotásokkal. Ezért mindenképpen kiemelendő,

hogy a művésznek most szerencséje volt: Novotny Tihamér személyében nem csupán empátiikus értelmezőt talált, de olyan művészeti író, aki egyrészt nem idegenkedik az ilyen kihívásoktól, másfelől eleve fontosnak tartja a félárnyékban levő, kellő figyelemre nem méltatott életművek elemzését.

A monográfia szerzője a szinte egyetlenként kínálkozó lehetőséget választotta a szerteágazó életmű szétszalázására. A pálya rövid felvázolása után tizenkét (hat festészeti és hat szobrászati) stílári és tematikus alapon rendszerezett halmazra bontja fel az életművet. Ha szükségesnek látja, ezen belül tovább csoportosít, majd néhány jellemző művet kiválasztva, azok formai sajátosságai mellett gondolati ívüket is elemezve igazítja el az olvasót az életmű ágas-bogas tekervényeiben. Az elemzések nyelvezete pontos, néha érzelmekkel is telítődő, a befogadás megkönnyítését jól kiválasztott verses és esztétikai, teológiai idézetek segítik. S mint minden, a témája iránt elkötelezett, érzékeny szerző, nem hagyja homályban önnönmagát sem, mondatai között jól érzékelhető a transzcendens értékek felé való mind határozottabb fordulá-

sa s a múltó évtizedek során felerősödő kultúr-
pesszimizmusa.

Mindez indokolt is lehet, bár jómagam Eöry Emil esetében – e könyvből kikövetkeztethetően – teremtőereje és variabilitása okán mégiscsak az életmű sugározta optimizmust hangsúlyoznám egy árnyalattal jobban. Mindenesetre Novotny Tihamér pontosan mutat rá az oeuvre-nek a sokféleség mögött megbúvó sajátosságaira, így a szürke szín megkülönböztetett használatára és mindenekelőtt a tömörítésre, az ikonikus, emblemikus jegyek alkalmazására való hajlamra. Arra például, ahogy a művész önarcképét végül is egy háromszögű ovális formává redukálja, mondhatni, dupla fenekűen, hiszen a művészettörténetben jártasabbaknak rögtön felidézve Malevics szakállas parasztembereit

is, s azokat aztán különböző paradox, emblemikus szituációkba helyezze el. Ugyanez a fokozott gondolatiságra épülő tömörségre, csattanós, de felfejt-
hető képrejtvényekre, egymástól elválaszthatatlan dualitások alkalmazására épülő metódus jellemzi szobrainak nagy többségét is. E lecsupaszított képi és szobrászi világ megteremtéséhez játékoság, leleményesség is szükségeltetik, s a művész szerencsére el van látva eme adományokkal is.

Mert ugyan lehet, hogy mint írja, „elveszett a művészet labirintusában”, de éppen ez az örökös bolyongás adott lehetőséget alkotásainak, formanyelvének változatosságára, s most, Novotny Tihamér személyében akadt egy Thézeusza is, aki érzékeny elemzéseivel felgombolyította számunkra Ariadné fonalát.

SÁROSI ISTVÁN

Bartusz-Dobosi László: lélekszakadtak – téboly az irodalomban

Kronosz, 2018

Rendhagyó könyv, mert távoli tudományterületeket hoz merészen össze, s műfajilag is az, mert két különböző műfaj ötvözete tárul az olvasó elé, amely orvosi szemmel színvonalas pszichiátriai szakkönyv, irodalmároknak pedig érdekes válogatás és tanulmány.

A témaválasztás aktualitásával a könyv elején szembesül az olvasó: „mintha egyetlen nagy elme-gyógyintézet lenne a világirodalom”. J. Cocteau a költészetre vonatkozóan ennél még konkrétabban fogalmaz: „A költészet állandó magasfeszültség, megszállottság, rettenetes magányosság, átkos örökség, a *lélek betegsége*.”

Bartusz-Dobosi László művét hosszú és alapos kutatómunka előzte meg: egyrészt a prózai és költői művek összegyűjtése, az alkotók kórletrajzi és pszichiátriai státusának felmérése, végül annak a rendezőelvnek a kidolgozása, amelynek mentén az egyes kórtörténet-csoportosítások létrejöttek, a vizsgált szerzők az adott pszichiátriai kategóriákba bekerültek. Az elmebetegségek többféle felosztását ismerjük, Bartusz-Dobosi a magyar szakírók irányelveit alkalmazza, erre a vonalra épít, ebbe szövi egyéni módosításait, hitelesen szolgálva a határo-

zott és végig következetes írói szándékot. Számos, alkotóművészekkel kapcsolatos pszichiátriai esettanulmány jelent már meg Magyarországon, például a két aktív pszichiáter, Jádi és Stark által írt József Attila-kórtörténeti rajz. Ez a könyv tovább bővíti azokat, közel tökéletes rálátást nyújtva a pszichiátriai betegségek széles spektrumú tárházára, és átfogó képet festve az író-költő zsenik, istenáldotta tehetségek jelentős számú társaságának lelki deficienciájáról, patológiás érzelmi, motivációs és viszonyulási formáiról, pszichés, akár pszichotikus aberrációiról.

A bevezetőt követő hosszú fejezet részletesen elemzi a „normáltság” kérdését, a fejezetcím azonban ennél egyértelműbben fogalmaz: „normálisan a *nem normálisról*”. Találkozhatunk Karinthy-, Kosztolányi-, Füst Milán-, Márai-, O'Neill-, Steinbeck-, Thomas Mann-hivatkozásokkal és -idézetekkel, nagyszerűen bemutatott figurákkal, körleírásokkal, mint például G. Duhamel *Salavinjának* esetében: „Mintha énjének tudatos része nem lenne képes hatni az öntudatlan énjére, s ilyen módon mintha nem is az ő akarata érvényesülne, sőt, mintha nem is ő cselekedne, hanem valami megmagyarázhatat-

SÁROSI ISTVÁN (1951) Pécs

lan belső erő.” Török Sándor máshogy értelmez, máshogy fogalmaz: „A bolondok szépek, ők túl vannak némely titkokon, miket pecséttel zár le a száraz ész előttünk és sűrű fátylakba von... Ők játékosak... bátor lázadók, szabad forradalmárok, ők ordítják, amit te suttozni sem mersz.”

Az író ezután három fő csoportba osztva elemzi a különböző pszichotikus kórállapotokban szenvedő (sok esetben abszolút nem *szenvedő*) művészeket, legyenek azok a közismertség csúcsán lévő írók, költők vagy az alig ismertség perifériáján lebegő szellemi alkotók. A felosztást orvos-szakmai indokok támasztják alá, ugyanis a köznyelvben egyszerűen tébolyoknak nevezett elmebetegségek jelentősen különböznek egymástól: a szerzettség, illetve a genetikai „előzmény” alapján, a klinikai kép megjelenése, fejlődése, véglegességé (irreverzibilissé) válása szempontjából, az irányultság és megnyilvánulás terén. Nem utolsó az ön- és közveszélyesség kérdése, s persze a befolyásolhatóság, kezelhetőség, gyógyíthatóság terén is jelentősek a különbségek.

Az első csoportban a primer, azaz endogén (belső) eredetű pszichózissal találkozunk, diagnosztizált „major” elmebetegekkel („a szkizofrénia különféle válfajai, valamint mániás-depressziós elmebántalmak, az oligofrénia és a különféle pszichopátiás betegségek”) és írásaikkal. Már a nevek felsorolása is megrázó: József Attila, M. J. Ward, Gogol, Dosztojevszkij, W. Styron, V. Woolf, E. Dickinson, F. S. Fitzgerald, Sz. Jeszenyin, Karinthy G., sőt pszichiátriai szakvélemény szerint Ady Endrén is egyértelműen felfedezhetőek voltak szkizoid vonások.

A második csoportba a szerző azokat az alkotókat sorolta, akiknek elmebetegsége „reaktív”, szerzett típusú, azaz másodlagos, valamely elsődleges hatás (fizikai vagy lelki, fertőző betegségek, toxikus szövődmények) következtében fellépő tudatborulás: „Ezek megváltozott indulati, értelmi, érzelmi világot alakítanak ki a betegekben, akik ezek-

nek a hatására nem a megszokott formában reagálnak az őket ért hatásokra, a külvilág eseményeire. Súlyos magatartászavarokkal, viselkedéstorzulásokkal jár együtt.” Idetartoznak az idegrendszer szerve megbetegedéseire társuló elmebajok, továbbá a paranoia, a számtalan formában megjelenő neurózisok, valamint a delírium is. A tanulmányozott alkotók közül kiemelendő a tragikus sorsú polihisztor, Csáth Géza, F. Nietzsche, C. Lamb, J. J. Rousseau, G. de Maupassant, valamint ide sorolható Juhász Gyula is, aki Czeizel E. szerint „nem őrült, nem épül le szellemileg, viszont állandó önvizsgálata az amúgy is túlérzékeny embert téveszmékbe kergeti”.

A harmadik csoportba azon művészek kerültek (a *mesterséges mennyországok* fejezetcímmel), akiknél a lelki aberráció megint csak „következményes”, de akiknél a patológiás torzulás (fajluljon akár a tényleges elmebetegség súlyosságáig) mesterséges gerjesztésű, azaz az alkoholtól kezdve a legkomolyabb stimulálószerrel és drogokkal magyarázható, „hogyan kitágítsák a szellemi horizontot”: T. de Quincey, J. Keats, E. A. Poe, G. Byron, E. T. A. Hoffmann, C. Baudelaire: „Az ember nagyságát bizonyítja, hogy mérhetetlenül sóvárog minden olyan, akár ártalmatlan, akár veszedelmes anyag után, amely személyiségét felfokozza. Szakadatlanul arra törekszik, hogy reményeit felizzítsa, és a végtelen felé emelkedjék”; és a már említett pszichiáter, író, zenekritikus, dr. Brenner József, nem hagyva a sorból irodalmunk üstökös ígérő tehetőségét, Hajnóczy Pétert sem.

Közhely az új témájú művek kapcsán a kritikai szlogen: „hiánypótló művet” tarthatunk kezünkben. Ezúttal is egy olyan interdiszciplináris alkotásról van szó, amelyet nevezhetünk műfajteremtő erejűnek, s amely tudományos megközelítéssel és precizitással, közérthető fogalmazással kerül az érdeklődők kezébe.

KARÁCSONY SZILVIA

Szülőföldem

Kortárs Folyóirat Kiadói Kft., 2019

A Kortárs szerkesztősége 2016–2018 között a folyóirat harminckét szerzőjét kérte fel, hogy egy-egy esszében fogalmazza meg, mit jelent számára a szülőföld, hogyan és miként definiálja ezt a valójá-

ban igen nehezen megfogható élménykört. Izgalmas a vállalás, hiszen ez egy olyan intim téma, amelynek megfogalmazása során a szerzők akár önkéntelenül is bizalmas információkat árulnak el

saját legbelsőbb valójukról, miközben feltárják talán még önmaguk előtt is, hogy voltaképpen honnan is indultak, milyen kezdeti meghatározó élményeik voltak.

A kötetben a harminckét ragyogó esszé időrendben követi egymást, a legkorábban született szerzők írásai felől halad a legfiatalabbak szülőföld-élményei felé. Az elkészült művek időről időre megjelentek korábban a Kortárs hasábjain, azonban így, egy könyvbe foglalva új élményt nyújtanak az olvasónak. A kiadvány az olvasás szabadságának azt a lehetőségét is megadja, hogy nem szükséges szigorúan az elejétől a vége felé haladni, olvashatjuk akár tetszőleges sorrendben is, sőt, némi írást ki-, illetve félbehagyva, ugyanis a szövegek egymástól független, szuverén egységek.

A szülőföld közel azonos gondolati láncokat ébresztett az írókban, rendre visszatér a gyermekkor, a föld, a nyelv, az identitás és az elszakadás gondolata. Az esszék rávilágítanak, hogy mennyire más közegből érkezünk, és mégis milyen hasonlóak életútjaink. Megmutatja, hogy az a bizonyos „mi lett volna, ha” kérdés

mindenki fejében ott motoszkál sorsunk nagy és meghatározó kérdéseit vizsgálva. A hasonló témakör azonban rengeteg eltérő gondolatot is szül, amelyek csak úgy rajzolódnak ki igazán, ha az olvasó a kötet valamennyi írását elolvasta. Az ellentétek között a tradicionális férfi–női nézőpont mellett megjelenik a magyarság és nemzetiség kérdése, a kulturális különbözőségek, a vallás és annak tagadása, időskori és fiatalkori emlékek, stb. A leginkább megfigyelhető szembenállás például a tágas terekkel és széles környezeti ismeretekkel rendelkező vidéki memoárokkal szemben, hogy a városi gyermekek fentről tekintenek le az urbánus tájra, amelyben az első önállóság gondolatát az egyedüli vásárlás és a vilamosvonalak kiismerése jelenti.

A szülőföld témakörének boncolgatása itt már kitér, nemcsak egy konkrét fizikai helyszínhez kötődik, hanem szorosan összeforr a gyermekkorral, a gyermeki élményekkel, később esetleg a saját család alapításával, és persze a nyelvvel is (számos esetben a család gondolatához a magyartól eltérő nyelvi élmények is kapcsolódnak). Ezek a történetek tökéletes lenyomatai a jelennek, bemutatják, hogy a szerzők az adott életkorukban miként vélekedtek arról a bizonyos origóponttól, ahonnan elindultak, de magukban rejtik a majdani újragondolás lehetőségét is.

Figyelemre méltó, hogy mely író honnantól emlékezik, honnantól számítja az origópontot szemé-

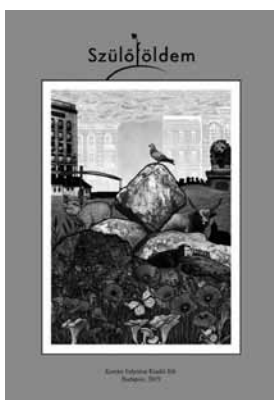
lyiségében. Van, aki olyan dolgokat tart saját emlékezete részesének, amelynek nem lehetett emlékező résztvevője, tehát a kórházból, a születéstörténettől számítja szülőföldjének történetét, de van, aki csak az első öntudatra ébredéstől, az első gyermekkori élménytől. A kiadvány hűen reprezentálja, hogy az igazi szülőföld voltaképpen emlékeinkben él tovább. Annak földi lenyomatai manapság már nem feltétlen úgy néznek ki, ahogy egykoron. Ahogy idősödünk, úgy érzékeljük egyre inkább az időt, amelynek vasfoga bizony nyomot hagy testünkön, a városban, a falvakban, az utcákon, a tárgyakon. A történetekben felvonultatott számtalan különböző generáció

tárgyai különböző időkből származnak, amelyekhez közös, ugyanakkor mégis más nosztalgikus hangulat és érzelmek fűződnek. A nagyszülők tárgyainak titkait az unokák réveteg tekintettel próbálják megfejteni, miközben hamarosan az ő eszközeik jutnak ugyanerre a sorsra. A fizikai számbavétel során meglevenednek családi történetek, ifjúkori hiedelmek, a gyermekkor zsigeri történetei, amelyeket felnőttként is nehéz levetkőzni. A kötet tehát ezt

mutatja be: mik vagyunk mi, esendő és mulandó emberek igazán, milyen apróságokból és elbeszélésekből épülünk fel.

A könyvnek köszönhetően az olvasó igazán elmélyedhet egy olyan témában, amely minden ember sajátja, azonban amelyről alapvetően ritkán gondolkozunk el behatóan. Olvasása közben rengeteg kérdés vetődik fel: Vajon ugyanígy látják-e a szülőföldem a kortársaim, a velem egy helyen nevelkedettek? Más mire emlékszik? Hol van az otthon? Mit jelent a szülőföld? És mik annak határai? A sor még hosszasan folytatható. Igazi izgalmat ad továbbá, hogy nemcsak azt érdekes olvasni, hogy mennyire másképp tudnak egy témát körüljárni az eltérő szociális és érzelmi körből érkező emberek, hanem hogy mi, eltérő kulturális és társadalmi közegből érkező olvasók mennyi különböző kérdést tudunk intézni ugyanazokhoz a szövegekhez. A kiadvány sokféleségét testesíti meg Tóth Pitya István képzőművész borítója és az esszék elejére alkotott képek is, amelyek az írások kiemelkedő motívumait vegyítik egybe.

A kötet olvasása kapcsán azt kívántam, bár csak a magyar irodalmi kánon régi nagy szerzőitől is olvashatnánk, hogy miként vélekedtek szülőföldjükről, egyáltalán mit gondoltak annak, miket tartottak fontos sarokpontoknak életükben. Mindenestre itt most kortárs alkotóink megrendítő és

rendkívül személyes emlékeit, összegzéseit, szociografikus és kultúrtörténeti leírásait olvashatjuk, amely izgalmas barangolást ígér a magyar irodalom 21. századi tengerében.

Végezetül pedig érdemes felsorolni a harminkét szerző nevét: András Sándor, Ács Margit, Vasy Géza, Szücs Endre, Monostori Imre, Kovács István, Márkus Béla, Marno János, Ambrus Lajos,

Tóth Erzsébet, Markó Béla, Orosz István, Finta Éva, Géczy János, Zalán Tibor, Sajó László, Dobozi Eszter, Száraz Miklós György, Kontra Ferenc, Pécsi Györgyi, Jenei Gyula, Vörös István, Thimár Attila, Lövétei Lázár László, L. Simon László, Acsai Roland, Haklik Norbert, Tóbiás Krisztián, Farkas Wellmann Éva, Pál Dániel Levente, Falusi Márton és Pion István.

HENDI PÉTER (1943) Genf – Budapest

HENDI PÉTER

Lukáts János: Szerelmem, Kelet-Berlin

Hungarovox, 2019

A *Szerelmem, Kelet-Berlin* szerzője aligha lepődik meg azon, ha néhány olvasójának figyelme a mű címe és első mondatának elolvasása között elkalandozik kicsit a kezében tartott könyv tárgyától. Ennek oka Alain Resnais Cannes-ban 1959-ben bemutatott *Szerelmem, Hirosima* című filmje. Mi a kapcsolat Kelet-Berlin és Hirosima között? Van bennük valami közös? Talán az az áthatolhatatlan fal, amely a jó szándékú látogatót elválasztja a tragédiától megélt, annak következményeit évtizedek múltán is mindennap viselő „bennszülöttektől”. Semmit nem láttál Hirosimából, mondja újra meg újra, talán vigasztal a film elején két, egymást simogató meztelen test egyike a másikkal – a japán építész a francia színésznőnek, aki egy háborúellenes reklámfilm forgatására utazott Hirosimába.

Lukáts János 1981-ben a legvidámabb barakkból érkezett a legfegyelmetesebb barakkba, hogy két évig a Humboldt Egyetem magyar nyelvű lektora legyen. Az egyetem mellett a Berlini Népfőiskolán is tanított, valamint részt vett a Magyar Kultúra Háza életében is. Belülről láthatta tehát és összehasonlíthatta hazájával a világháború után fogant és az azóta megszűnt Kelet-Németországot. A két év tapasztalatait, élményeit először 1983-ban, másodszor 1989 novemberében *nem írta meg*. A még nem és a már nem okai a két évszámából is következnek. A téma azonban nem hagyta magát *nem megírni*, minek folytán 38 év múltán megszületett a *Szerelmem, Kelet-Berlin*. Érzelem legyen a talpán, amely ennyi idővel

tud dacolni. A szerző bizonyára maga is számot vetett ezzel: a két berlini év eseményeinek szabatos, tanári leírása inkább szól az értelem, mint az érzelm nyelvén. Ez persze nem jelenti azt, hogy maga a könyv ne lenne érdekes.

Ez ám a karrier! – gondolhatja a szarkasztikus olvasó, amikor „meglátja” a tizenhét emeletes toronyházak egyikének szinte legtetején a húsz négyzetméteres garzonlakást, ahová a tanszékvezető docensnő megérkezése napján – taxi híján – felkapván a két százkilós bőrönd egyikét, gyalogosan és gyorsvasúton lakhelyére kísérte a lektor urat. Maga az író a szarkazmust nem sarkallja, éppen csak tárgyilagosan elmondja a tényeket. Attól viszont, az olvasón túl, már a szerző is megretten, amikor a magyar lektor a kötelező rendőrségi bejelentkezését elvégzendő, tévedésből a hírhedt STAZI kafei víziót idéző föld alatti kulisszái között találja magát. Onnan kijönni, bizony, nem volt mindenki számára egyszerű.

Ahhoz, hogy az ember otthon érezze magát egy idegen országban, s mi több, meg is szeresse azt, jó szokásokra és persze olykor-olykor a munka és szerelem közlekedő-edényeire is szükség van.

A jó szokásokkal nincsen baj. A lektor úgy kezdi napjait, hogy körülnéz a Friedrichfelde-beli „magaslesről”. A Hoppengarten fölött kel fel a nap, ismerősek a tájak, tudja, mi hol van, el is kirándulgat oda, úgy eszi a *bratwurst*-ot, a Linden Corsóban úgy issza sörét, mint aki Berlinben született. Mindennap megveszi

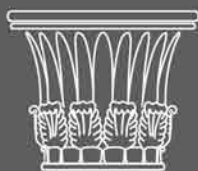
a Berliner Zeitung esti kiadását, amit utcán és metróon, enyhén szólva, nem rejt el senki szeme elől. Tanítványaival jó a viszonya, bemutatásra kerülnek a jeles kollégák, köztük a Tolna megyei sváb család gyermeke, dr. Paul Kárpáty, akinek a háborút követően kellett elhagynia az ősei választotta hazát. A lektor hozzá „menekül”, amikor tanítványainak semmit nem mond Szabó István *Mefisztója*, vagy a tanfelügyelő felhúzza a szemöldökét, mert a magyar lektor az NDK-beli *Neueste Nachrichten* helyett a nyugati adókon elhangzó *Tagesschau* tévéadást említi hallgatóinak. Dr. Kárpáty jó kolléga és jó honfitárs: nem nevet az újonnan érkezett lektoron, nem oktatja ki fölényesen, de azt azért megsúgja neki, hogy a tanítványok a magyar nyelvet nem Arany János kedvéért tanulják, hanem azért, hogy a postai titok megsértésével néha-néha egy-egy Magyarországról érkező levél tartalmáról értesítsék a hatóságot. Maradjunk a realitás és megértés talaján, hiszen a szóban forgó időben, politikai rendszer tekintetében, még ugyanazon a hajón ültek a budapestiek és a kelet-berliniek.

A népfőiskola hallgatói új szint jelentenek a palletán. Tanár és tanítvány kapcsolata mintha közvetlenebb, barátságosabb lenne. Értesülünk néhány személyes megrázó vagy elgondolkodtató életútjáról. A félárvának született özvegy Rosival fel és le jár az élet szerencsekereke. Boldog feleség, három gyermekkel a karibi operaénekes oldalán, míg a férjét meg nem gyilkolják az elhagyott szülőházában. Aztán egy műkereskedő *braver, junger Man* Nyugat-Berlinből, aki átvinné magához Rosit *odaáttra*. Helyette sokkoló hír az újság bűnügyi rovatában: álműkereskedő... a felforgatás szándékával... éveken keresztül, na de... az NDK népi rendőrsége. A gyermeklány Elfride apját, a nevét kimondani sem szabad, Königsberg főpályaudvarának állomásfőnökét minden bizonnyal agyonlőtték a várost elfoglaló szovjetek. Az özvegyet internálták, a kislányból pedig valahol a Káaszpi-tenger melletti táborban képeznek az anyanyelvét szinte teljesen elfelejtő szovjet pionírt, akinek „szüleit megölték a német fasiszták”. Tíz év után kerül haza az első szocialista német államba. Ki vethetné szemére „pél-

dás magaviseletét”, minek hála, egy napon a megölt édesanya is előkerült egy munkatáborból. Aztán ott van Karola esete, aki azért tanul magyarul, hogy gyerekeivel az anyanyelvükön beszélhessen, mert a férje, aki Borsodból szakmát tanulni jött „Kelet-németbe”, olyannyira német lett, hogy többé egy szót sem szól magyarul.

A magaslesről jól látható, amint két lökhajtásos vadászgép rémítő hangerővel sólyomként üldöz egy Lengyelországból érkező motoros sportrepülő, amely valami csoda folytán mégiscsak átjut a veszélyes keletnémet tengeren, majd leszáll egy szigeten, amelynek Nyugat-Berlin a neve. A hírt természetesen nem hozza a Berliner Zeitung. A nemzeti ünnep estéjén Brezsnyev elvtárs halálának információs vákuumában megfagy a levegő a berlini hársak alatt. Az olvasó, kinek érkezése van a témára, nem csalódik. Túl a Tanulmányi Osztály felülről irányított „termelési értekezletén”, vagy azon, hogy a végzős hallgatók egyike nem hiszi el a lektorok, aki véletlenül éppen Victor Klemperer *A Harmadik Birodalom nyelve* című művét fordítja magyarra, hogy ami nekik Mutter, az nekünk édesanya – Lukáts János *Szerelmem, Kelet-Berlin* című könyvében az olvasó szinte mindent megtalál, kivéve a szerelmet, ami azonban sokféle lehet. Tárgya általában egy nő vagy férfi, de lehet egy ország is, vagy egy város, amelynek egyik felét évtizedekkel korábban levágta egy békeszerződés. Az alanyi oldal valódi voltát azonban leggyakrabban nem a pusztán tények, hanem az érzések hitelesítik. Persze, az is lehet, hogy a szerző az olvasóiban felkelteni szándékolt érzésekre utazott. Van-e olyan irodalmi mű, amelyhez az olvasónak semmit nem kell önmagából hozzáadnia?

„A két berlini év életemnek talán legemlékezetesebb ideje volt”, írja a szerző védő- és vádbeszédének befejező részében. A recenzens elhiszi, hogy ez igaz, mert azt is tudja, hogy 1989 novemberében, amikor a Kossuth Rádió hullámain elhangzott a nem teljesen váratlan, mégis majdnem hihetetlen hír, Lukáts János a Keleti pályaudvaron azon nyomban vonatra szállt tinédzser lányával, hogy eltöltsön vele egy napot Berlinben.

MMA•MMK
LEXIKON

Az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete által létrehozott
online lexikon
a **kortárs magyar szépirodalmi művekről**
és a **magyar filmkultúra legfontosabb alkotásairól**
tesz közzé szócikkeket.

A lexikon különlegessége, hogy egyszerre
nyújt eligazodást a szakma, az oktatás és a tágabb
értelemben vett olvasóközönség számára.

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

www.mmalexikon.hu